

М. Бедрій

Україна

Львівський національний університет імені Івана Франка

Науковий керівник – к. ю. н., доц. І. Бойко

ГЕНЕЗИС І ЕВОЛЮЦІЯ КОПНИХ СУДІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

У сучасних умовах зростає інтерес до вивчення питань організації і здійснення судочинства та участі в ньому представників громадськості, що відповідає умовам демократичного розвитку. Чинне українське законодавство містить норми про народних засідателів і присяжних, які дають змогу суспільству брати участь у здійсненні правосуддя. Відкритість і гласність судового процесу є невід’ємними атрибутами правової системи демократичної держави. Україна має певний досвід у цій сфері, який варто використовувати в доцільних межах. Значний інтерес у цьому представляє історія копного суду і порядку здійснення копного судочинства. Копні суди – це давній демократичний інститут, історико-правове дослідження якого може допомогти у процесі вдосконалення сучасної судової системи України.

Видатний український політичний, громадський і культурний діяч І. Франко вважав, що дослідження таких відомих істориків як М.Іванишев, І.Новицький, В.Антонович та ін. вказують на те, що українська громада є відмінною від російської общини, адже вона була наділена незвичайно широкою автономією і судовою компетенцією (так звана “копа”). [9, с.488] Як твердив у свій час І.Черкаський, є усі підстави зробити висновок, що копне (вічове) право було своєрідним витвором руського (українського й білоруського) народів, і що на тій території, де жили зазначені народи, діяв громадський суд. [10, с.56]

Копний суд – це суд сільської громади, склад якого формувався шляхом обрання населенням копного округу “копних мужів”, тобто суддів цього суду. Назва копного суду походить від давньоруського слова “копа” – збирати, збиратися. Ці суди були втіленням віковичних традицій українського звичаєвого права. За допомогою цих органів селянство успішно боролось з різноманітними правопорушеннями та злочинністю, а також гарантувало собі право самостійно вирішувати усі питання місцевого значення.

Генезис копних судів має дуже глибокі історичні коріння. Перші українські суди сільських громад виникли у Київській Русі, а відтак діяли і в Галицько-Волинській державі. Їх у цей історичний період називали “вервні суди”. Вони прийшли на зміну “общинним судам”. Про вервний суд (суд 12 мужів) Руська Правда згадує лише один раз (ст. 15 Короткої редакції Руської Правди). [1, с.29] Назва “вервні суди” походить від давньоруського слова “верв”. Верв була сільською територіальною громадою, яка наділялась правом місцевого самоврядування та судовими функціями. На думку В.Лешкова, верв була

союзом осіб, пов'язаних землею, майновим союзом, у певному сенсі географічною общиною, тобто в сучасному розумінні – територіальною громадою. Судові функції від імені громади виконував вервний суд, який у період існування Київської Русі розглядав усі категорії справ стосовно членів громади та злочини, що були вчинені на її території. [6, с.153-156]

З XIV ст. українські землі цілковито опинились під владою сусідніх держав: Польського королівства та Великого князівства Литовського. На основі вервних судів на українських землях сформувались копні суди. У Галичині, яка перебувала з 1349 р. до 1569 р. у складі Польського королівства, ці суди діяли тільки у селах “на українському (руському) праві”. Натомість у Великому князівстві Литовському копні суди набули значно більшого поширення, оскільки відомо, що вони діяли у цій державі не лише на українських землях, але й на білоруських і литовських.

Сучасний український правознавець М. Костицький вважає, що копні суди сформувались в Україні як державно-правовий інститут саме у XIV ст. На його думку, причиною створення цих органів була віддаленість сіл від адміністративних центрів. Основним завданням громадських судів було примирення сторін і покарання винного залежно від вчиненого ним діяння. [4]

В епоху середньовіччя еволюція давніх правових норм українського та інших слов'янських народів відбувалась різними шляхами, розірвавши давню єдність засад правового регулювання суспільних відносин. У Чехії та Польщі, які зазнали значного впливу західноєвропейської правової культури, зміцнювався державний лад і сформувалась чітка система державних судів. Натомість на українських землях державно-правовий розвиток гальмувався різними факторами (занепад Київської Русі, навала татар, неочікувана втрата незалежності Галицько-Волинської держави), тому правові звичаї залишались визначальним джерелом права, були незмінними протягом тривалого проміжку часу. [11, с.9] Тому була потреба в існуванні органу, який би ці звичаї забезпечував. Дану роль виконував копний суд.

Усі три Литовські статuti (1529 р., 1566р., 1588р.) визнавали копний суд легальним інститутом, а Третій Литовський статут встановлював вимогу утворити копні суди там, де їх раніше не було. [10, с. 56] Перша пряма законодавча звітка про копний суд датується 29 вересня 1529 р. в указі короля польського і великого князя литовського Сигізмунда I про термін, з якого мав бути введений у дію Перший Литовський статут. [10, с. 64] Копне судочинство – яскравий приклад, за виразом М.Блока, “юридичного самоусвідомлення” звичаю, що став правом. Такий висновок впливає насамперед із процесу розвитку суспільства Великого князівства Литовського, в якого, як і у всіх феодальних державах, була наявною юридична розпорошеність (зокрема, підвідомчості та підсудності). Водночас це суспільство характеризувалося порівняно меншою феодалізацією суспільних відносин у західноєвропейському розумінні, що залишало значний простір для громадського судочинства. [6, с.193-194]

Правові звичаї, що зміцнювались протягом століть, підтверджували авторитет копного суду як ефективного судового органу навіть у другій

половині XVI ст., коли державна судова система вже оформилась в українських повітах і воєводствах. Цей авторитет ґрунтувався в тому числі на силі закону, який захищав інтереси копних судів. Так, у ст.9 розділу XIV Третього Литовського статуту 1588 р. зазначалось: «А естли бы уквивжонный злодейством хотел шкоды своее доходити копою, тогды вси в той околицы... мають казати подданым своим на копу сходитися». [3, с.113]

Копне судочинство здійснювали копні мужі (10-20 осіб). Цих суддів обирало населення відповідних територіальних громад. Копний округ об'єднував декілька сіл. Засідання копного суду відбувались на задалегідь визначеному відкритому місці, яке називали “коповищем”. На судовому засіданні був присутній представник держави – возний, який складав протокол і передавав його у гродський суд для запису рішення у міські актові книги. Актові книги були формою діловодства, в яких записувались судові рішення, скарги, показання свідків, свідчення возних, заяви, протести тощо. Копний суд мав право присудити штраф, відшкодування збитків, тілесні покарання чи смертну кару, але часто вдавався до умовного засудження.

До компетенції копного суду входили: вирішення земельних спорів, розгляд скарг про заподіяння шкоди польовим і лісовим угіддям власників, справ про майнові права, кримінальних справ про вбивства, про крадіжку худоби, про побої та ін. У деяких випадках копний суд мав право вирішувати справи, які стосувалися шляхти. Однак з часом шляхта звільнилася від підпорядкування цього суду, а копне судочинство здійснювалось тільки щодо селян.

Копний процес починався “гарячою копою”. Вона носила слідчий характер. Завершувалось копне судочинство “остаточною копою”, яку також називали “завитою копою”, “генеральною копою” чи “присяжною копою”. Якщо у копному окрузі було виявлено злочин, група осіб могла вжити заходи, спрямовані на розшук злочинця, тобто “гнати слід”, вчиняти обшук, допитувати свідків і потерпілих. Це попереднє розслідування називалось “гарячою копою”. Після її завершення починалась “велика копа”, тобто фактично судовий розгляд. Його здійснювали “мужі копні”, “судді копні”. Крім головних учасників — “сходаів”, на копний суд запрошувалися селяни сусідніх громад — “люди сторонні”, які не мали права втручатися у справи, а тільки стежили за перебігом подій. Засідання копного суду відбувались у присутності представника державної адміністрації — возного. Після “великої копи” наступала “завита копа”. До її компетенції належало винесення вироку та його виконання. [8, с.32]

Неявка на копний суд вважалась протиправною та була караною. Члени громади, які не були учасниками судового процесу, проте повинні були бути присутніми на засіданні, за неявку сплачували штраф. Учасники процесу карались значно суворіше. За те, що вони не з'явилися на засідання копного суду, їх могли навіть засудити на вигнання. Українське звичаєве право категорично забороняло потерпілому самотійно та без відома громади миритись із тими, хто завдав йому шкоду чи заподіяв травму. У таких випадках покаранню підлягали обоє – винний і потерпілий. Не допускались також самоуправство і помста, тобто самовільне, без відома громади, без вироку

копного суду покарання винного. [4]

Рішення копних судів могли бути оскаржені у державних судах. Так, у Литовсько-Руській державі апеляційною інстанцією щодо рішень копних судів був суд намісника, а згодом – гродський суд. Серед істориків права немає єдності у питанні можливості перегляду судом вищого рівня рішення копного суду. Частина науковців вважає, що судові рішення копного суду були остаточними і виконувалися негайно. На думку Я.Падоха, "від вироків копного суду йшов відклик до суду гродського, якому копа часом сама передавала трудніші справи до вирішення". Цю позицію підтримують і інші науковці. Вони вважають, що рішення копного суду подавалось возним до гродського суду, який мав право затвердити рішення копного суду, винести свій вирок у даній справі, скасувати рішення і виправдати підсудного. [5]

Копні суди як громадські судові органи поширювали свою юрисдикцію на всіх мешканців певної території, яка входила в копний округ. Усі члени цієї територіальної громади, яка об'єднувала жителів декількох сіл, були рівноправними перед копним судом за своїм правовим статусом (війт, священник або землероб) незалежно від їх соціально-станового становища (шляхтич або селянин).

До суддів ("копних мужів") ставились наступні вимоги: обізнаність у звичаєвому праві; наявність до них поваги і довіри членів громади. Копних суддів обирала територіальна громада на сільському віче, а перед зайняттям цієї посади вони приймали присягу. [4]

Копні судді згідно з Першим Литовським статутом 1529р. користувались такими ж гарантіями захисту проти особистих кривд і побоїв, як і члени державних судів. З іншого боку, копні судді повинні були відповідати за свої дії, якщо на засіданні копного суду вели себе неправомірно чи завдали кому-небудь побої: "Коли бы хто в суда кому другому або судьям соромотное слово молвил, а тым суда и судей неучстил, таковый мает... каран быти... А судья теж на праве седячи не мает никого соромити... А вшакже то устовуем для тых судей которые бывают на копах». [3, с.115]

У гірській місцевості українських Карпат більшість сіл були організовані відповідно до волоського права, за яким спори у громаді вирішували старійшини села в присутності всіх мешканців. Проте відомі дослідники Ю. Гошко і О.Турчак стверджують, що багато українських сіл Карпат користувались саме руським (українським) звичаєвим правом, хоча формально діяли "на праві волоському". Крім того, вони аргументують таке твердження тим фактом, що в цих селах діяли копні (зборові) суди. Характерно те, що перевіряючі королівські ревізори та угорські чиновники майже не згадують про волоське право, а ревізори неодноразово пишуть тільки про руське звичаєве право. Навіть економ Самбірської економії, де всі гірські села перебували на волоському праві, нічого не говорить про це право, зокрема: «у підгірських та гірських селах обраний селянами сільський суд раз у рік проводить генеральні (зборові) суди, на яких розглядає всі скарги, борги, кривди, випадки аморальних дій, які були вчинені протягом року, цих судів двір не обирає і їхніми справами не цікавиться. Ці справи вирішуються і караються справедливо і дуже суворо. Через це в кожному

селі панує загальна скромність і порядок». [2]

У центральних і східних українських землях громадські суди припинили свою діяльність значно раніше ніж у західних. Поступово законодавство Російської імперії все більше пристосовувало копні суди до інтересів феодалів, які з часом замінили їх вотчинними судами. Вотчинні суди чинили земельні магнати над належними їм селянами. На Правобережжі копні суди існували до кінця XVIII ст., а на Лівобережжі – до середини XVIII ст. [5]

Натомість реформи судової системи, які здійснювались австрійським урядом на західноукраїнських землях в 1774 р., 1787 р., 1848 р., 1851 р., 1867 р., майже жодним чином не вплинули на громадське судочинство. У законі, яким впроваджувалась судова реформа в Австро-Угорщині у 1867 р., зазначалось: “громада має зберігати народні правові звичаї”. [4] У Галичині українські громадські суди діяли до другої половини XIX століття, а на Волині та Поділлі збереглися з певними змінами до початку XX ст.

1 листопада 1918 р. була утворена Західно Українська Народна Республіка. [7, с.145] Розпочалась розбудова судової системи цієї держави. У компетентних колах обговорювалось питання про створення для розгляду дрібних, зокрема побутових справ, так званих “громадських судів”. Їх правове становище мало б відповідати національно-демократичним традиціям українського народу та нагадувати колишні громадські копні суди. Проте ця ідея не була реалізована владою ЗУНР. [7, с.198]

Таким чином, діяльність копних судів здійснила важливий вплив на формування українського судочинства та судоустрою. Вона забезпечила збереження національних правових звичаїв українського народу протягом багатовікової колонізації його території іноземними державами. Примирні процедури між сторонами судового процесу, умовне відбування покарання засудженим, примат «духу справедливості» над «буквою закону» - це безцінні здобутки юридичної майстерності, здійснені громадськими (копними) судами у далекому минулому, які є дуже актуальними в наш час. Копний суд був правовим інститутом, який дозволяв громадськості брати дієву участь у здійсненні судочинства. Окрім того, він підтверджує той очевидний факт, що український народ є прихильником демократії ще від давніх часів, має важливий досвід у її практичному застосуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

20. Бойко І. Й. Державний лад і право Київської Русі. – Львів, 2004. – 67с.
21. Гошко Ю., Турчак О. Звичаєве право на Лемківщині // www.haidamaka.org.ua
22. Гурбик А. Копні суди на Україні в XIV - XVI ст. // Український історичний журнал. – Київ, 1990. - № 10. – с. 110-116
23. Костицький М. Відновне правосуддя в контексті правової політики в Україні // www.scourt.gov.ua
24. Костюченко О. Ю. Історія зародження та розвитку інституту апеляційного оскарження судових рішень на території України // www.apcourtkiev.gov.ua

25. Правовий звичай як джерело українського права IX - XIX ст. / За редакцією І.Б. Усенка. – К.: Наукова думка, 2006. – 280 с.
26. Тищик Б. Західно Українська Народна Республіка (1918-1923). Історія держави і права. – Львів: Тріада Плюс, 2004. – 392 с.
27. Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином Украинском Советском социалистическом государстве. – Львов, 1955. – 177с.
28. Франко І. «Громада» і «задруга» серед українського народу в Галичині і на Буковині. // Іван Франко. Зірання творів у п'ятдесяти томах. – Том 44. – Книга 1. - К.: Наукова думка, 1984. – с. 487-495
29. Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI-XVIII ст. // Праці комісії для виучування історії західноруського та вкраїнського права. – К.,1928 – Вип. 4
30. Яковлів А. До питання про генезу копних судів на Україні // Життя і право. – Львів, 1928. – Ч.2 – с. 1-12

SUMMARY

This article deals with the origin and development of the local community courts and their influence on the modern judicial system of Ukraine. The local community court is a court of a village community, which was empaneled by means of gathering men from the village (judges of the court). The legislation, principles and purposes of such courts` functioning are described and analyzed thoroughly in the research.

Key terms: community courts, Ukrainian traditional law, districts of courts, community process, case, community judges, village people.